

ویراست دوم

جنبش‌های اجتماعی در ایران

پس از اسلام

(مجموعه مقالات)

رضا رضازاده لنگرودی

فرهنگ نشر نو

با همکاری نشر آسیم

تهران-۱۳۹۸

فهرست

یادداشت مؤلف بر ویراست دوم / نه

پیش سخن / یازده

بخش اول: جنبشهای سیاسی/۱

جنبشهای بخارا در عصر ابو مسلم خراسانی/۳

خداش/۱۳

بازنگری در جنبش استادسیس/۲۱

یوسف بزّم/۳۵

قیام مُقنَع (جنبش روستایی سپیدجامگان)/۳۹

منابع فارسی/۴۰ □ منابع عربی/۴۹ □ تحقیقات جدید/۵۲ □ وجه تسمیة مُقنَع/۶۱ □ رهبر

جنبش/۶۳ □ آغاز قیام مُقنَع/۶۷ □ اصول و عقاید مُقنَع/۷۲ □ سرانجام مُقنَع/۷۶ □ باورهای

بازگشت مُقنَع/۷۸ □ نتیجه/۷۹

حمزه آذرک/۸۱

حسن اطروش/۸۹

جنبش مرداوویج گیلی/۱۰۱

مطالعات تاریخی درباره زیاریان/۱۰۱ □ آغاز قیام/۱۰۸ □ مرداوویج و آل بویه/۱۱۱ □

کشاکش مرداوویج با خلیفه/۱۱۲ □ سرانجام مرداوویج/۱۱۳ □ نتیجه/۱۱۵

اسفار بن شیرویه/۱۱۷

بخش دوم: جنبشهای اعتقادی/۱۲۵

برخورد اندیشه‌های سیاسی در اسلام: پژوهشی در مُرَجئه/۱۲۷

ریشه اختلافات سیاسی در سده‌های نخستین اسلامی/۱۲۷ □ بررسی منابع/۱۲۹ □ منابع

اولیه/۱۳۰ □ ردیه‌ها/۱۴۰ □ بررسی انتقادی خاورشناسان/۱۴۳ □ وجه اشتقاق مُرَجئه/۱۴۸

□ خاستگاه سیاسی مُرَجئه/۱۵۱ □ اصول و عقاید مُرَجئه/۱۶۰ □ پیوست/۱۶۸

خرّمَدینان/۱۷۳

آرا و عقاید/۱۸۲

- زنداقه در سده‌های نخستین اسلامی/۱۸۷
- منابع تاریخ زنداقه/۱۸۹ □ وجه اشتقاق آرامی و ایرانی زندیق/۱۹۶ □ مفهوم سیاسی و وجه اشتقاق زندیق در اسلام/۲۰۰ □ نبرد خلفا با زنداقه/۲۰۵ □ زنداقه مشهور/۲۱۰
- ابن مقفع و ردیه امام قاسم زیدی/۲۱۳
- ردیه امام قاسم بن ابراهیم بر ابن مقفع/۲۱۹
- جنبش نقطوی محمود پسیخانی/۲۲۵
- وجه تسمیه/۲۲۵ □ پیشینه تاریخی/۲۲۶ □ پسیخانیان در دوره صفویه/۲۳۰ □ نقطویان در هند/۲۳۴ □ جهان بینی نقطویان/۲۳۵

بخش سوم: جنبش قرمطیان/۲۳۹

- کتابشناسی تحلیلی جنبش قرمطی/۲۴۱
- مفهوم سیاسی و وجه اشتقاق قرامطه/۲۴۲ □ کتابشناسی تحقیقات قرمطیان/۲۴۶ □ مآخذ قدیم/۲۴۷ □ بررسیهای انتقادی خاورشناسان/۲۶۵
- حَمْدان قَرْمَط/۲۷۹
- دیدگاه طبری درباره پیدایش قرمطیان/۲۸۵
- ذکر ابتداء امر القرامطه/۲۹۴ □ سخن از آغاز کار قرمطیان/۲۹۷
- جنبش قرمطیان بحرین/۳۰۳
- علت نام‌گذاری/۳۰۶ □ پیشینه تاریخی/۳۰۸ □ رهبران جنبش/۳۱۰ □ ابوطاهر گناوه‌ای/۳۱۶ □ مرثیه صنوبری در سوگ کشتار زائران مکه/۳۲۳ □ آراء و اندیشه‌های قرمطیان/۳۳۰ □ اثرات آرای مزدکیان در عقاید قرمطیان/۳۳۲ □ فروپاشی نظام قرمطیان بحرین/۳۳۴
- جنبش علی بن فضل قرمطی در یمن/۳۴۱
- مقدمه/۳۴۱ □ زندگی نامه علی بن فضل/۳۴۳ □ ارتداد علی بن فضل/۳۵۰ □ زنداقه علی بن فضل/۳۵۳ □ زوال قرمطیان یمن/۳۵۴
- نَحْشَبی و جنبش قَرْمَطیان خراسان در سده چهارم هجری/۳۵۹
- زمینه تاریخی/۳۶۰ □ اندیشه‌های محمد نحشبی/۳۶۳ □ نگاهی به منابع/۳۶۳ □ زندگی/۳۶۷

کتابنامه/۳۷۵

منابع اولیه (فارسی و عربی)/۳۷۵ □ منابع ثانوی (فارسی و عربی)/۳۹۲ □ منابع لاتین/۴۰۱

نمایه/۴۱۳

جنبشهای بخارا

در عصر ابومسلم خراسانی*

عباسیان، دست‌کم از زمان محمد بن علی بن عبدالله، بنیانگذار اصلی خاندان عباسی، به فکر رسیدن به قدرت و به دست آوردن حکومت افتادند. محمد بن علی از حدود سال ۹۸ قمری جانشین ابوهاشم بن محمد بن حنفیه (متوفی ۹۵ ق.) رهبر سزّی جنبش عباسی، شد.^۱ این اندیشه در دوران محمد بن علی نیرو گرفت. در باب داعیه و انگیزه به وجود آمدن چنین اندیشه‌ای، منابع ارزشمندی از نیمه دوم سده دوم و سده سوم قمری به بعد در دست است که مهمترین آنها اخبار الدولة العباسية^۲ است که از بیشتر گزارشهای آن، در دیگر منابع کمتر یاد شده است.^۳ بخش دوم این کتاب درباره خاندان عباسی تا رسیدن آنان به قدرت است و مشتمل است بر داستان جانبدارانه‌ای از دعوت عباسی و خاستگاه و ساختار و توسعه و تکامل آن و نیز سازمان نظامی آن و استفاده‌ای که از قبیله‌های عرب ساکن خراسان به عمل آمده است. در این کتاب نام بسیاری از عاملان و مأموران سیاسی و داعیانی که در مرحله اختفا و سزّی بودن دعوت، در آن مشارکت داشته‌اند، آمده است. مهمترین نکته در این کتاب، روشنی‌ای است که بر خاستگاه شیعی تبلیغ و دعوت عباسی در خراسان می‌افکند.^۴ موشه شارون در کتاب پرچمهای سیاه از مشرق،

* پژوهشهای ایرانشناسی. هفتاد و دو مقاله اهداشده به شادروان دکتر محمد امین ریاحی، به کوشش نادر مطلبی کاشانی (تهران ۱۳۸۹)، ج. ۲.

1. M. Sharon, *Black Banners from the East: The Establishment of The Abbasid State Incubation of Revolt* (Jerusalem: The Hebrew University, 1983), p. 229.

۲. اخبار الدولة العباسية، تحقیق عبدالعزیز الدوری و عبدالجبار المطلبی (بیروت: دارالطبعة للطباعة و النشر، ۱۹۷۱ م.)، ص ۱۶۰ به بعد.

۳. همان کتاب، ص ۱۷۸، ۱۸۶، ۱۹۱.

4. Ehsan Yarshater, *The Persian Presence in the Islamic World*, ed. Richard G. Hovannisian and Georges Sabagh (Cambridge, 1998), pp. 60-61.